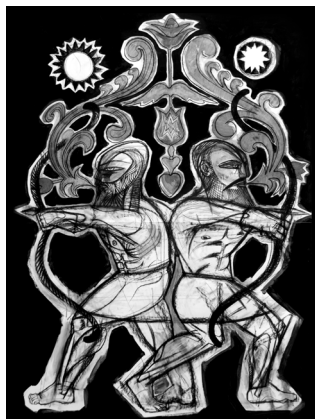

OBORNI TERÉZ

PILLANATKÉPEK – MAGYARORSZÁGI ÉS ERDÉLYI ÚTIRAJZOK A 16. SZÁZAD UTOLSÓ HARMADÁBÓL

■ „Mindent egybevetve: bárhová nézzen is az ember, a természettől gazdagon megáldott tájat lát – de minden sívár, megműveletlen és vigasztalan.”¹ A 16. század közepén (1553) Magyarországon átutazó Hans Dernschwam összegezte a szavakkal útközben szerzett benyomásait. Híradásának azonban ne adjunk teljesen hitelt, hiszen azon túlmenően, hogy minden személyes feljegyzés alapvetően szubjektív, a látottak-hallottak attól is függtek, hogy merrefelé, milyen utakon szelte át az országot a hajdani vándor. A Dernschwam által tapasztaltak mégis igazak lehettek. Magyarország a 16. század közepétől mindinkább háborús övezetté vált, ami azt jelentette, hogy kisebb-nagyobb hadseregek vonultak át az országon, de a hadjáratok között is gyakorta garázdálkodó csapatok tarolták le és fosztották ki az útközbe eső településeket. A lakosságnak a hódoltságban, kivált annak peremvidékén, de Erdély és a királyság határvidékén is új életformára kellett berendezkednie, ha életben akart maradni. A föld népe egy-egy katonai expedíció idején erdőkebelbe, havasokba, hegyekbe szorult, mocsarakba menekült, de nem tűnt el, és nem pusztult el teljesen, sőt állatlállományának egy részét is magával menekítette a hadak útjából. A külföldi követségek, akár folyóvízen, akár szárazföldi országúton haladtak, jobbára csak az út menti elhagyott, fölégetett falvakat, üresen kongó templomokat, lakatlan viskókat vehették szemügyre. A siralmas

Lescalopier elismeréssel beszélt a korabeli Erdélyről, szerinte az ország mindenben dűskált. A fejedelmi fővárost és udvartartást rendeztnek, tetszetősnek, az udvari etikettet kifogástalannak, ellátásukat igazán elegánsnak és gondosnak találta.

összképet, amelyet külhoni átutazók festettek az elvadult magyarországi tájról, jócskán árnyalták az utóbbi évtizedek történeti kutatásai. Ezek nyomán ma már tudjuk, hogy a korszakban a településhálózat olyan átstrukturálódása ment végbe, amelynek részben a korszak klimatikus viszonyai, részben az ország állandó hadszíntérré válása volt az oka. A kényszer szülte politikai keretekhez jobban alkalmazkodó városok és falvak élete azonban a háborúmentes időszakokban kifejezetten felvirágzott, új kereskedelmi útvonalak nyílhattak meg a régiók beszükülését követően, és a földrajzilag védettebb tájegységek, mint például Erdély egésze vagy a hadjárásoktól mentes északi és nyugati vidékek virágzó gazdálkodásnak és virágzó kultúrájának adhattak otthont. Az ország egészének népessége – egzakt történeti forrásaink nem lévén, demográfiai becslések alapján – mintegy 3,5 millióra volt tehető a 15. század végén, és ugyanennyire tesszük a 16. század végén is. Ebből Erdély lakossága a 16. század végére – szintén becslések alapján – elérhette a 800 ezret, sőt akár az egymilliót is. Bár a népesség összességében nem csökkent egy évszázad alatt, sőt bizonyos védettebb vidékeken még növekedett is, az egyes régiók etnikai összetételének a magyarság kárára történt átrendeződése vitathatatlanul e korszak számlájára írható. Itt és most azonban nincs mód ennek részletesebb kifejtésére.²

Az alábbiakban csupán néhány pillanatképet kívánunk felvillantani a 16. század utolsó harmadában a királyságban és Erdélyben járt külhoni utazók útirajzaiból. Elsőként az ország egykori fővárosa, a török vilájet székhelyévé vált Buda vára és Pest városa kerül eléink az országon keresztül rendszerint Konstantinápolyba igyekvő küldöttségek tagjainak feljegyzései alapján. Ugyanazon évtizedek Erdélyét pedig néhány erre járó francia diplomata emlékezete örökítette meg számunkra.³

„Valljon s mikor leszön jó Budában lakásom!”

■ „Disznóóllá és kutyaóllá vált a város, a pompás épületeknek már csak külső falai léteznek, belsejük ronda és dísztelen, a gyönyörű erkélyek és ablakok vagy lerontva, vagy sárral betapasztva éktelenkednek” – írta Stephan Gerlach 1573-ban a hajdan világszép Buda váráról.⁴ A Duna túlsópartján fekvő Pest városáról sem volt kedvezőbb benyomása. Úgy látta, Pest valamikor igen forgalmas kereskedőváros lehetett, szűk és sáros utcái ugyanis kalmárkodásra alkalmas síkatorok. A város kőházait már lerontva, ablakaikat török módra, agyaggal betapasztva találta. Gerlach lehangelő, rövidre fogott feljegyzéseinél jóval részletesebb, bár nem kevésbé elkésérítő képet festett az 1587-ben Magyarországon átutazó Reinhold Lubenau. Feljegyzéseit 1914-ben adta közre a königsbergi városi könyvtár, és annak híre, hogy az egyébként eredetileg gyógyszerészként tevékenykedő szerző ezekben az úti jegyzetekben magyarországi élményeit is megírta, Holub Józsefnek köszönhetően már a kiadás évében eljutott a hazai olvasóközönséghez.⁵

Lubenau 1556-ban született Königsbergben, majd egy Jakob Montanus nevű udvari orvos és gyógyszerész mellett patikáriusnak kezdett tanulni. Az 1580–1582. esztendőket töltötte Pozsonyban, ahol két patikusnál is gyakornokoskodott, de nem sok újdonságot tapasztalhatott náluk, hiszen így írt itt töltött éveiről: „az egyiknél csak annyit láthattam, mint a másiknál, mert a magyarok, éppúgy, mint a törökök, nem sokra tartják a gyógyszereket, s mindenféle betegségre a fokhagyma az összes gyógyszerük.” 1582-ben császári udvari patikus-

ként Bécsbe került. Az 1580-as évek második felében hosszabb németországi utazás után tért vissza szülővárosába, Königsbergbe. Az ezt követően Krakkóban gyógyszerészként dolgozó ifjú 1586-ban Rigában és Vlnában is járt, Báthory István lengyel királyi udvarában szeretett volna ugyanis udvari orvosi álláshoz jutni. Reményeit azonban a király korai halála megghiúsította, így ismét hazautazott.

Az Itália iránt szívében még gyermekkorában feltűzelt kíváncsiság azonban nem hagyta nyugodni, valahogyan oda szeretett volna eljutni. 1587-ben Bécsben csatlakozni tudott a Konstantinápolyba induló Bartholomaeus Petzen Habsburg császári követ kíséretéhez,⁶ és így vele indult el – magyar ruhába öltöztetve, mint írta – a szultáni fővárosba. A két utazóhajón az összesen 45 főnyi küldöttség tagjai voltak elhelyezve, természetesen rangjukhoz illő körülmények között. Lubenau emlékei szerint a népes társaság igen vígan töltötte az utazás idejét, kártyáztak, olvasgattak, énekeltek és beszélgettek. Útjukat egy szakácshajó, valamint a lovak és a kocsik szállítására rendelt további két hajó kísérte. Gyakran megálltak, kikötöttek útközben, és így lehetősége nyílt a Csallóköz csodás gazdagságának felfedezésére – egy alkalommal Somorján is éjszakáztak –, majd rövid komáromi időzés után, a Dunán eléjük küldött török naszádok kíséretében érkeztek meg a hódoltság első nagy városába, Esztergomba. Az esztergomi szandzsákbég szívélyesen fogadta a követséget, nem csupán ajándékokkal, főként élelemmel látva el a díszes kompániát, hanem városnéző túrát is rendezve számukra.

Ezt követően, február 19-én délután érkeztek a török Budára, az egykor ragyogó magyar fővárosba. A küldöttséget a budai pasa fogadta teátrális külsőségek közepette, amikor azonban Lubenau körüljárta a várost, elszomorító képet látott: „Buda nagyon régi város... a király székhelyén igen sok ház és palota állott, melyek most romba dőlve... cölöpökkel alátámasztva, mert a törökök nem törődnek semmivel, csak a lovaiknak legyen hely, egyébként az eső is becsuroghat... egeerek, menyétek, kígyók, skorpiók tanyáznak a házakban...”

Buda és Pest leírásának Lubenau három hosszabb fejezetet is szentelt művében. A jó szemű utazó a budai vár egykori gazdagságát még elhanyagolt állapotában is felfedezte. A várban és a vár alatt roskatag házakról emlékezett meg, mint a fentebbi idézet mutatja, hiszen a törökök nem építettek és nem javítottak meg semmit. Kivéve a fürdőiket és saját templomaikat, amelyekre viszont gondosan ügyeltek – írta Lubenau. A budai vár három keskeny, egymással szinte párhuzamos utcáját a zsidók, a keresztények és kevés török lakta, mivel az utóbbiak inkább a Duna partján telepedtek meg, a pasa és más előkelők házai is ott voltak. A várbeli két templom egyikét – minden bizonnyal a domonkosok Szent Miklós-templomát – lőpormalomként használták, a másikat pedig megosztották a katolikus, kálvinista és ariánus felekezetek között.⁷ Lubenau két ferences szerzetessel is találkozott, akik gondoskodtak az itt maradt katolikusok lelki gondozásáról, és iskolát is fenntartottak. A források arra engednek következtetni, hogy a csekély számban itt élő protestáns híveknek is bizonyára volt iskolájuk ez idő tájt a budai várban.⁸

Lubenaut különösen érdekelte volna Mátyás király könyvtára, amelyről már Bécsben is hallott, sőt a nevezetes könyvtárból két oda került könyvet is látott, de fájdalmasan állapította meg, hogy a várban lévő könyvtárteremben a földön összevissza dobálva heverték a könyvek, és egy öreg török vigyázott rájuk. A könyvtárszoba felé haladva még látta a vörös márvány ajtókat, ablakokat, a falakon a palota festett címereit és az erények allegóriáit. Bár Lubenau megpróbált megszerezni egyet-kettőt a könyvekből, ez azonban nem sikerült:

„A királyi palota tágas és nagy, igen híres a könyvtára, melyet annak idején Mátyás király, Hunyadi János fia alapított. Bécsben a császári könyvtárban megtalálhatók azok a könyvek, melyeket Mátyás király saját kezével írt pergamenre... A palotához tett látogatásunk során bejutottunk egy szép terembe, ahol az ajtótokok és az ablakkeretek, valamint az oszlopok vörös márványból készültek... Jó néhány könyv hever itt egymáson... Mint felvigyázó, egy öreg török használta a helyiséget lakásul. A könyvekből nem akart adni, mondván, hogy a szultán azt megtiltotta. Egy másik teremben... a falakon körös-körül az Erények voltak nagy művészettel ábrázolva. Ez volt, úgy mondták, a királyné szobája... Van ezenkívül itt egy szokatlanul nagy terem, negyvennégy lépés hosszú, tizennyolc széles, bolthajtásos, melyre nagy égbolt van festve, a bolygók és a csillagok állásával, Mátyás király születése idején.”⁹

Később elsétáltak a Gellért-hegy alatt levő fürdőhöz is, amely rá is mély benyomást tett, ahogyan minden nyugat-európai utazóra a korszakban: „Ezek után a Gellért-hegy alatti meleg fürdőbe mentünk, amely magától meleg, és ahol fakad, a víz olyan forró, hogy az ember egy disznót leforrázhat vele. Elevenen él benne viszont egy sereg béka. Ha nem láttam volna, nem hinném el. Sokan talán gúnyt űzhetnének mindebből, ha nem lett volna ott 30 személy, aki mindezt látta.”¹⁰ A török fürdő leírását így folytatta: „Ez a fürdő török módra a legpompásabb módon, csupa faragott kövekből épült; a medencének lépcsőfokai vannak, hogy azon olyan mélyre lehessen beleereszkedni, amennyire az ember kívánczik, és úszni is lehet benne. A víz egészen égszínké, mint a magyar vitriol, és erősen kénes szaga van. A medence körül különálló kis fürdők vannak, ahol az ember egyedül fürödhet. Ezek a nagy medence mintájára lettek megépítve, s amikor valaki bent fürdik, kék lepedőt tesznek a bejáratra. Ilyen fürdőből még több is van ott, de nem olyan költségesen építettek, mint ez. A törökök legtöbbet ezekre a fürdőhelyiségekre és a templomokra költik.”¹¹

Buda megtekintése után a követ úr és küldöttségének tagjai a mintegy hetven hajóból összeállított hajóhídon sétáltak át Pestre, ahol meglepetésükre egy Budához képest viszonylag nyüzsgőbb, elevenebb életet találtak. Lubenau lelkesen írta, hogy „Pest városa soksarkú vagy kerek tornyokkal ékes, szilárd fallal van körülvéve. Sokkal jobbak és szebbek a házai, mint Budának.”¹² A mozgalmasabb városképet a lassan felélénkülő kereskedelem eredményezhette, hiszen Lubenau feljegyezte, hogy itt aztán szinte mindent lehet kapni. Később egy lutheránus papnál vendégeskedtek a pesti oldalon, ahol kitűnő magyar bort fogyasztottak.

Február 24-én hagyták el Budát, hogy a Duna mentén haladva Belgrádba, majd az út végén Konstantinápolyba érkezzenek. A kalandvágyó utazó ezután mintegy másfél esztendő telt a nagyvárosban, majd bebarangolta Kis-Ázsiát, a Földközi-tenger több partvidékét, a görög szigeteket és Afrikát is meglátogatta, végül eljutott a szívének oly kedves Itáliába is. Újabb három év után, 1589 őszén tért haza Königsbergbe. Hosszú élete végén, 72 évesen kezdte utazásai emlékeit papírra vetni, amihez egykori úti jegyzeteit használta fel, és szerencsére a három évvel később, 1628-ban bekövetkezett haláláig művét be is tudta fejezni.

1591-ben egy másik utazó, a cseh főúri családból származó báró mitrovicei Vratislav Vencel is egy diplomáciai küldöttség tagjaként ejtette útba a Magyar Királyság területét, mégpedig Rudolf császár követe, Friedrich Krekwitz kíséretében. A küldöttség Bécsből indulva áthaladt a királysági és a hódoltsági részen, mígnem Belgrádba ért, majd onnan a Balkánon át Konstantinápolyba, ahol Vratislav börtönbe is került, és ott, a hírhedt Fekete toronyban magyar rabokkal

is találkozott. Vratislav Vencel mindössze 15 éves volt az utazás idején, de megfigyeléseiről alapos és érzékletes leírást hagyott maga után.¹³ A hódoltsági városok közül Esztergomról és Budáról tett említést, és bár a főváros fekvéséről egészen véve kellemes benyomást szerzett, a pusztulást ő is elkésérítőnek találta:

„A város felettébb vidám és elragadó helyen fekszik, dús és bőven termő vidéken, egyfelől szőlőhegyek fogják körül, másfelől kilátni a város mellett folyó Dunára, s a folyón túl Pest városára. Közel s távol kies lankák; bízvást szándékosan választották ki e helyet a királyi rezidencia számára. A városban korábban fényűző házak épültek, melyekben magyar főurak laktak; az épületek részben leomlottak és romba dőltek, részben gerendákkal aládúcolták és befoldozták őket, s legtöbbjüket török katonák lakják. Ezek napi zsoldjából nem futja többre, mint amit elfogyasztanak, megesznek és megisznak; de nincs is miért a házakat megjavítani vagy helyettük újakat építeni, így hátha az eső becsorog a tetőn, éppen csak arra van gondjuk, hogy bennük száraz helyet találjanak, hová lovaikat állíthatják, és hol maguknak fekhelyet készíthetnek.”¹⁴

A királyi várban még a cseh utazó is láthatta a száz évvel azelőtti pompás épületek falait, a reneszánsz stílusú udvarokat, szökőkutat és a könyvtárszobát, amelyre akkoriban is egy öreg török őr vigyázott. A budai pasa akkoriban a palotabeli trónteremben tartotta a tanácsüléseket, egy szőnyeggel letakart trónusfélén ülve. Vencel leírásából már észrevehető a budai vár fegyverekkel és védművekkel történt megerősítése. A falakra időközben ágyúkat állítottak, összesen mintegy ötven darabot, köztük olyan is volt, amelynek a csövébe egy ember is beleférhetett volna. Az ágyúk egy részét – mint megtudta – Szigetvár ostroma (1566) után hozták ide.¹⁵ A törökök a várbeli Csonka torony köré, amelyben hetven keresztény rabot tartottak fogva, bástyákat építettek, a tornyon pedig olyan három ágyú volt található, amelyek egyikét – a felirata szerint – még az esztergomi érsek öntette.¹⁶

Sok idő, mintegy fél évszázad telt el Buda eleste óta. 1591-re a városban a mindennapi élet is törökké vált. A templomok nagy részében már Allahot dicsőítették, műezzinek zengtek imára szólító éneket, hangjuk nemegyszer rémítette meg a sétálgató Vencelt. Egyedül a várbeli Mária Magdolna templom állt a katolikusok és a protestánsok rendelkezésére istentisztelet tartására, és bár harangozni nem engedtek, egy működőképes toronyórát azért örömmel jegyzett fel. Vencel tanúja volt annak a jelenetnek, amely során a követség egyik olasz tagja muszlim hitre tért, és beállt a törökökhöz. A szertartást részletesen és nagy megkönyödéssel írta le.

Vratislav Vencel szintén valósággal lenyűgözték a budai török fürdők és a fürdőkultúra, amelyről rendkívüli alapossággal emlékezett meg. Társaival együtt 1591 októberében jártak abudai fürdőkben, az erről készült feljegyzéseit érdemes kissé hosszabban idézni: „Míg orator uram a második audiencián időzött, megtekintettük a törökök szép, meleg vizű fürdőit, s bennük meg is tisztálkodtunk, lévén, hogy hajóink közelében voltak. Ezek igencsak nagyszerű, élvezetes fürdők, olyan források, hogy természetes forrásból eredő vizükben hosszasan tartózkodni alig lehet. Mondják, igen egészségesek, és maguktól melegek, s hogy bizonyos hőforrásokból törnek fel, s folynak a medencékbe. A törökök patyolat-tisztán tartják őket, s bárki fürdőző szerény fizetségért különféle szolgáltatásokat vehet bennük igénybe a maga kényelmére. A fürdő előtt nagy csarnok van körös-körül széles lócákkal, ott lehet letelepedni, és a ruhákat is ott hagyhatni. Ennek a csarnoknak a közepén széles márvány díszkút áll, s ebből a csarnokból jut

az ember a valódi fürdőbe, mely inkább hasonlít holmi kerek kápolnához, mint fürdőhöz, kívülről ólomlemezekkel, belülről pedig, a falak és a padlózat egyaránt, különböző színű márvánnyal van borítva. Maga a medence olyan, akár egy márványkatlan, kerülete 43 lépés, s benne a víz olyan mély, hogy egy közepesen megtermett embernek álláig ér. Ha az ember nem akar ilyen mély vízben állni, van ott három lábpárnához hasonló kicsiny márványpad, úgyhogy az egyiken ülve hónaljig, a másikon csípőig, a harmadikon lábikráig éri a víz. Ha pedig valaki úszni és mindenféle mulatságot űzni kíván, akkor is elégséges tér áll rendelkezésére. Van ebben a fürdőhelyiségben kilenc kör alakú fürle is, mindegyikben két-két márvány falikút, a fal mellett pedig bronzcsapok; ezekbe a kutakba egyik kis pecekkel forró, a másikkal pedig hideg víz ereszhető, majd ismét elvezethető.”¹⁷

Vratislav Vencel Budát elhagyva eljutott a követséggel Konstantinápolyba, majd innen Jeruzsálembe indult zarándokútra, de útközben a törökök elfogták és fogságra vetették, mert Rudolf császár és a szultán között komoly konfliktus robbant ki. Később nagy váltságdíj ellenében sikerült kiszabadulnia, és visszaemlékezéseit papírra vetnie.

„Az nagy széles mező, az szép liget, erdő sétálópalotájok”

■ Pierre Lescalopier-t, a latinul is kiválóan társalgó francia nemesifjút a véletlen és egy francia-erdélyi uralkodói házasság terve vezérelte Erdélybe. Az itáliai eredetű, de a 16. századra rendkívül gazdaggá és előkelővé vált nemesi családból származó fiatalember 1550 körül született Párizsban. A padovai egyetem jogi fakultásán tanult, amikor kíváncsisága a titokzatos balkáni tájakra vezérelte, és velencei ajánlólevéllel a zsebében 1574-ben megérkezett az Oszmán Birodalom fővárosába. Azonnal tiszteletét tette Noailles püspöknél, az akkori portai francia követnél, aki máris diplomáciai feladattal látta el a lelkes fiatal. Királya képviselőjében üzenetet kellett vinnie Erdély fejedelméhez, Báthory Istvánhoz. Az éppen hazainduló erdélyi követtel tartott, és egy hónapos utazást követően 1574. július 2-án ért Gyulafehérvárra.

Mínthogy a fejedelem és a Franciaországban szépségesnek is nevezett Châteauneuf kisasszony (La Belle Châteauneuf), Renée de Rieux (1550–1586) házassága politikai, de emberi okokból is – tekintve, hogy a leány mint III. Henrik király korábbi szeretője nem éppen érényeiről vált híressé – rövidesen kútba esett, francia barátunk mindössze három hetet tartózkodhatott Erdélyben. Utazásáról azonban, amely a Balkánon Erdély felé, majd onnan Magyarországon és az osztrák tartományokon át Velencébe vezetett, páratlanul értékes, naplószerű feljegyzéseket készített. Az Erdély felé megtett útról, a balkáni területekről és magáról Erdélyről készített leírásai részletesebbek és alaposabbak a hazaúton készült feljegyzéseknél, aminek az az oka, hogy hirtelen és sietve kellett távoznuk. Lescalopier mintegy 66 lapra terjedő úti jegyzete a montpellier-i egyetem orvosi karának könyvtárába került, ahol azt napjainkban is őrzik.¹⁸

Lescalopier Erdélyről írott sorai valódi források számunkra, kései olvasók számára. Egyrészt betekintést adnak a Franciaország felé irányuló fejedelmi házasságpolitika színteréi mögé, másfelől tanúskodnak a korabeli erdélyi gazdálkodásról, a bányaművelésről és az általában vett közállapotokról is. Lescalopier a legbefolyásosabb politikusokról és magáról a fejedelemről is elragadtatott szavakkal nyilatkozott, és nagyra értékelte a szíves vendéglátást, amelyben része-

sült. A francia utazó 1574. június 24-én érkezett Brassóba, az első nagy erdélyi városba, amelyet meglepően szépnek látott, egyenesen Mantovához hasonlította. Dicsérte szép templomait, erős falait, jól kövezett utcáit, és a lakosságot is fölöttébb nyájásnak találta. Elismeréssel nyugtázta, hogy a főbíróval – konyhatatinsággal ugyan, de – igen jól elbeszélgetett, ami nagy örömeire szolgált, hiszen a balkáni országokban nemigen tudott hosszabban társalogni az általa ismert nyelvek egyikén sem. A brassói bíró tájékozott volt Báthory és a francia király állítólagos unokahúgával – mert valójában a kisasszony nem volt az – tervezett frigy tárgyában, sőt mint elmondta a követnek, ura a vendégek iránt kifejezetten előzékenységre utasította. Ezenfelül, miután átlépték a határt, Báthory egy fejedelmi titkárt is rendelkezésükre bocsátott úti kalauzul.¹⁹ Brassó városa után magyarok, szászok és románok lakta falvakon, erdős vidéken áthaladva Nagyszebenbe, majd Szászsebesre érkeztek, és július 2-án már Gyulafehérváron tértek nyugovóra: „Vára nagy és erős, mellette forgalmas tág, sűrűn lakott mezőváros. Itt nem laknak sem németek, sem oláhok: mindenki az ország eredeti nyelvén, magyarul beszél – ugyanis Erdély korábban Magyarország tartománya volt. De ez a virágzó, szép keresztény királyság széthullott az osztrák ház hatalombitorlása miatt, miattuk kényszerült az utolsó magyar király anyja török segítséghez folyamodni.” Ezt követően azt fejtegette, hogy a török szultán ezt az egy tartományt hagyta csak meg a király anyja (Izabella királyné) és a gyermekkirály (II. János választott király) kezén, és ebből lett az erdélyi fejedelemség. A városról ezenkívül feljegyezte, hogy egészséges levegője és a környező jó földek miatt lett az ország fővárosa, de a régi időkben valamikor nagyváros lehetett a helyén, mert sok római kori famaradványt és feliratot találtak.

A palotában Báthory István fejedelem július 3-án fogadta a francia követséget, Lescalopier-vel is hosszan társalgott, ugyancsak latinul.²⁰ Nagy meglepetésére a megbeszélésen a háttérben jelen lévő Báthory István úrban, a fejedelem hasonnevű unokaöccsében egykori padovai diáktársát ismerte föl, akivel olaszul köszöntötték egymást.²¹ Vele és számos kormányzati tisztségviselővel, köztük Berzeviczy Márton kancellárral és Blandrata udvari orvossal és fejedelmi tanácsossal szintén hosszasan beszélgetett olasz és francia nyelven.

Lescalopier-nek egyébiránt szerfelett kellemes időtöltésben volt része a fejedelmi udvarban. Sokat vadásztak, lovagoltak, ünnepi vacsorákat adtak a tiszteltekre, és jöllehet ő maga a feleségül ajánlott kisasszony személyéről és szépségéről nem tudott részletesen beszámolni, azzal mentegetve magát, hogy immár három éve elhagyta Franciaországot, és nem ismeri pontosan az otthoni viszonyokat, a Báthorynak feleségül ajánlott titokzatos hölgy körüli homályra fény derült. Sajnálatos módon ugyanis a fejedelem színe elé keveredett egy itáliai lantos-énekmondó, aki titokban elhíresztelte, hogy a kisasszony nem igazi rokona a francia királynak, és tisztessége igencsak megkopott. Blandrata doktor azonban nem csupán emiatt látta úgy, hogy a házasság terve kudarcra van ítélve. A franciaországi viszonyokról, a Valois IX. Károly (uralk. 1560–1574) halálát követően kialakult politikai zűrzavarról szállongó hírek eljutottak Erdélybe is, sőt azt is lehetett tudni, hogy az elhunyt király fivére, Henrik ez évben hagyta ott a lengyel királyi trónt, és hazatért francia földre, hogy odahaza legyen király (III. Henrik uralk. 1574–1589). Arról is hírt kaptak, hogy a navarrai király és az aiençoni herceg az állam rendje ellen lázadásra készül. Ilyen belpolitikai bizonytalanság közepette nem volt értelme házassági szövetségre lépni a franciákkal, vélte maga a fejedelem is. Ezt az általános udvari véleményt Blandrata dok-

tor tudatta az ügyben meglehetősen tájékozatlan Lescalopier-vel. Pár nap múlva, július 20-án a fejedelem egy személyes audiencián ennek megfelelően nyilatkozott, és rövid úton kizárta a frigy megkötésének lehetőségét, amiről levelet írt Medici Katalin francia királynénak. A Thomas Le Normand úr által vezetett francia követséget pedig ünnepélyesen hazabocsátotta.²²

A tárgyalások közepette a küldöttség tagjainak lehetőségük nyílt arra, hogy két napot a zalatnai arany- és higanybányák megtekintésével töltsenek, ezért Lescalopier igen alapos leírást tudott adni ezekről a bányahelyekről, sőt a művelési eljárásról is. Gyulafehérvárra visszatérve a Szent György-kapunál olyan faragott domborművet pillantott meg, amelyen egy két gyermeket szoptató nőstény farkas volt kifaragva. Ezenkívül más római kori köveket is látott, a rajtuk lévő feliratokat megörökítette feljegyzéseiben.

A fejedelmi elbocsátás másnapján el is indultak Gyulafehérvárról, és Enyedet, Tordát ejtették útba. Tordáról Lescalopier feljegyezte, hogy egy hajdani város maradványait találták itt, római kori kőtöredékeken feliratokkal, és kiemelte, hogy a város mellett lévő sóbányákban oly tiszta sót találtak, mely mindennemű előkészítés nélkül alkalmas az emberi fogyasztásra. Július 23-án Kolozsvárra érkeztek: „Szép, megerősített város, festett homlokzatú házakkal. Lakói vegyesen németek és magyarok; néhány évvel ezelőtt csak németek laktak.”²³ Utazónk Kolozsvár kapcsán azt fejtegette, hogy az erdélyi szász városok szigorúan zárják kapuikat, és még házasságkötés esetén sem fogadják be a magyarokat. Aki szász leányt vesz feleségül, annak haza kell vinnie feleségét saját településére, mert a szászok közé be nem költözhet. „Jelenleg Kolozsvár nem tartozik ezek sorába, mivel nyolc vagy kilenc esztendeje megszüntették a városkapuk őrzését. Többre tartották az ország szabadságát, és mindenben a magyarokhoz hasonlóan akartak élni. A többi hat város továbbra is régi kormányzata és tanácsa alatt él. A fejedelem esküvel fogadja, hogy megtartja őket szabadságaikban, igazságot szolgáltat számukra. Mindent a fejedelem nevében határoznak, de háromszáznál nagyobb létszámú kísérettel nem bocsátják be falaik közé.”²⁴ Kolozsvárt elhagyva Monostoron szálltak meg, amelynek olasz bérlőinél igazán kiváló vörösbort ittak. A vacsora közben – feltehetően számos flaska bor elfogyasztása után – kiderült, hogy a vörösbor bizony a cseresznyelétől olyan piros, mert a környéken nem terem ilyesfajta szőlő.

Összességében Lescalopier elismeréssel beszélt a korabeli Erdélyről, szerinte az ország mindenben dúskált. A fejedelmi fővárost és udvartartást rendezettnek, tetszetősnek, az udvari etikettet kifogástalannak, ellátásukat igazán elegánsnak és gondosnak találta. A francia küldöttség 1574. július 24-én hagyta el Erdélyt, és a királyságban utazott tovább.

Egy évtizeddel Lescalopier utazása után, 1584-ben egy másik francia utazó, az orléans-i Jacques Bongars (1554–1612) örökítette meg élményeit. Bongars utazása szintén Bécsből indulva Konstantinápolyba irányult, mégpedig az észak-magyarországi részekén keresztül. Útinaplója különösebb érdekességet nem tartogat, általában minden városról csak egy-két mondattal emlékezett meg, ellenben Erdély egészéről szerzett benyomásait így összegezte: „Erdélyország gabonában és borban bővelkedő dombvidék, melyet mindenfelől bástyafalakhoz hasonló hegyek öveznek. Mindennemű érc szintén bőven található. A folyók is hordanak aranyat, melyet az e célra kirendelt emberek gyűjtenek össze. Erdély a töröknek 14.000 tallér adót fizet, különben szabad; ugyanis néhány évvel ezelőtt valamely erdélyi 100.000 tallért ígért a fejedelemségért, a konstantinápolyi

ügyvivő tiltakozott ez ellen, mivel Erdély a töröknek nem alávetett, hanem oltalma alatt álló ország.”²⁵

A 16. században Magyarországon átutazó és útinaplót író szerzők közül néhány körülírta az ország egészét is. Bár a század utolsó harmadára az ország szétszakítotttsága állandósult, és a legtöbb külföldi utazó számára nyilvánvalóvá vált, érdekes, hogy az 1597-ben erre járó francia Jacques Esprinchart (1573–1604) Magyarországot a következőképpen szemlélte: „Magyarországot északról Lengyelországtól a Kárpátok hegyei határolják, melyek elválasztják mind Lengyelországtól, mind Moldvától. Délen a Száva, nyugaton Ausztria és Stájerország, keleten pedig az Olt folyó a határ, amely területbe belefoglaltatik Erdély is.”²⁶ Talán ez a 16. század végi feljegyzés az utolsó külhoni utazó általi említése a régi Magyarország egységének. A következő évszázadban ez a szemlélet eltűnt az úti jegyzetekből, a hajdanvolt egységes Magyar Királyság részeiről az erre járó diplomaták, követek vagy mesteremberek már mint különálló országokról emlékeztek meg.

■ JEGYZETEK

1. Hans Denschwam: *Erdély, Besztercebánya, Törökországi útinapló*. Közreadja Tardy Lajos. Bp., 1984. 141.
2. A kérdésről rövid, alapos összegzést ad: H. Németh István: *Háború és népesség a kora újkori Magyarországon (16–17. század)*. Történeti Demográfiai Évkönyv, 2001. 129–141.
3. A kora újkori útirajzok mentaltörténeti és műfaji elemzése az utóbbi évtizedben kapott új lendületet, bár a hazai kutatók elsősorban az erdélyi és magyarországi utazók, peregrinusok külhoni utazásait vették vizsgálat alá. Ld. pl. Kármán Gábor: *Identitás és határok. 17. századi magyar utazók nyugaton és keleten*. Korall 26. (2006. november) 72–97; Graeme Murdock: *They Are Laughing at Us: Hungarian Travellers and Early Modern European Identity*. In: *Under Eastern Eyes: A Comparative Introduction to East European Travel Writing on Europe*. Wendy Bracewell, Alex Drace-Francis. Bp., 2008. 121–146.
4. Vörös Károly: *Törökvilág Pest-Budán*. Bp., 4. (1966:8) 35.
5. *Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau*. Herausgegeben von W. Sahnt. 1. Teil. Mitteilungsheft der Stadtbibliothek zu Königsberg, 1912, 1914; Életrajzához: Beschreibung... Ismerteti Hlb. [Holub József] Századok 1915. 80–83, Holub József: *Reinhold Lubenau utazásai Magyarországon a XVI század végén*. Vasárnapi Újság 61. (1914:11) 212; Lubenau leírásából részleteket közöl Káldy-Nagy Gyula: *Harács-szedők és ráják. Török világ a XVI. századi Magyarországon*. Bp., 1970. 104.
6. Bartholomeus Pezzen doctor Juris Utriusque, királyi tanácsos, diplomata, állandó Habsburg-rezidens Konstantinápolyban 1587–1591 között. Ld. Kerekes Dóra: *A császári tolmácsok a magyarországi visszafoglaló háború idején*. Századok 138. (2004:5) 1192. 5. jegyz.; Pezzen 1598-ban érkezett Erdélybe, Rudolf császár egyik biztosaként a Habsburg-hatalomátvitel lebonyolítására.
7. Madzsar Imre: *A közoktatás ügye fővárosunk területén a török uralom alatt*. Magyar Pedagógia 35. (1926) 154. 5. j.
8. Fekete Lajos – Nagy Lajos: *Budapest története a török korban*. In: *Budapest története*. II. Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején. Főszerk. Gerevich László. Szerk. Gerevich László – Kosáry Domokos. Bp., 1975. 411.
9. Vörös Károly: *Törökvilág Pest-Budán*. i. m. 36; Konrádyné Gálos Magda dr.: *Külföldiek útleírásai fővárosunkról*. Budapest 15. (1977:5) 35; *Török világ Budán*. 2. i. m. 34. A szövegrészletet korábbi fordításban közli Br. Vratisláv utazása 1591-ben. In: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. 1054–1717*. Összegejtötte és jegyzetekkel kísérte Szamota István. Bp., 1891. 195–196.
10. Sudár Balázs: *Török fürdők a hódoltságban*. Történelmi Szemle 45. (2003:3–4) 229. Ugyanerről: Zolnay László: *Halbőség a régi Magyarországon* (Régi útinaplókból, 1308–1810) Magyar Horgász 20. (1966:10) 7.
11. Sudár Balázs: *Török fürdők a hódoltságban*. i. m. 229.
12. Irásné Melis Katalin: *A pesti későközépkori városfal kutatása*. Archaeologiai Értesítő 114–115. (1987–1988:2) 221.
13. A mű eredeti címe: *Pohody Václava Vratislava z Mitrovic*. Praha, 1977. Magyarul: *Mitrovicei Vratislav Vencel viszontagságai*. Fordította Nagy Judit. Bratislava, 1982.
14. *Török világ Budán*. 2. i. m. 34. A szövegrészletet korábbi fordításban közli Br. Vratisláv utazása 1591-ben. In: *Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. 1054–1717*. Összegejtötte és jegyzetekkel kísérte Szamota István. Bp., 1891. 195–196.
15. *Régi utazások*. i. m. 200.
16. Vörös Károly: *Törökvilág Pest-Budán*. i. m. 36.
17. Sudár Balázs: *Török fürdők a hódoltságban*. i. m. 230–231.
18. A mű eredeti címe: *Voyage fait par may, Pierre Lescalopier l’an 1574 de Venise à Constantinople par mer jusques à Raguse et le reste par terre et le retour par Thrace, Bulgarie, Wallach, Transilvanie ou Dace, Hongrie, Allemagne, Frioul et Marche Treuisane jusques à Venise*. Magyarul: *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe [1574]*. Közreadja Benda Kálmán és Tardy Lajos. Bp., 1982 [1983].
19. *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe*. i. m. 66–67.

20. *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe.* i. m. 72; Tardy Lajos: *Erdély és Franciaország szövetségének terve egy 1574. évi útleírás tükrében.* Magyar Tudomány 25. (1980:4) 253–260; Nagy László: *Erdély és a tizenöt éves háború.* Századok 116. (1982:4) 645.
21. Tardy Lajos: *Erdély és Franciaország.* i. m. 257.
22. *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe.* i. m. 82., 86.
23. *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe.* i. m. 89.
24. *Pierre Lescalopier utazása Erdélybe.* i. m. 90.
25. *Régi utazások.* i.m. 176-177.
26. Klanczay Tibor: *Hungaria és Pannónia a reneszánsz-korban.* Irodalomtörténeti Közlemények XCI–XCII. (1987–1988:1–2) 2.

